

No Bībeles līdz mūsdienām

Viltus ziņa ir neprecīzs formulējums, jo realitātē viss ir daudz plašāks, ietekmēšana notiek ar komentāru palīdzību portālos, sociālajos tīklos, ar dzīves stāstiem, fotogrāfijām un tamlīdzīgi. To galvenais mērķis ietekmēt domāšanu.

Jēdziens "viltus ziņa" mūsu ikdienā ienācis ne pārāk sen, taču arī padomju laikos tikām bagātīgi baroti ar viltus ziņām, arī tad notika nemitīgi centieni ietekmēt cilvēku domāšanu. Tika izplatīta informācija par nemitīgu valsts augšupeju, lai gan notika pretējais, rietumos notiekošais tika pasniegts īpaši tendenciozi un sagrozīti.

Var palūkoties vēl tālāk vēsturē un atcerēties rakstīto Bībelē. Tikai viens piemērs no Mateja evaņģēlija par laiku, kad Jēzus Kristus ir augšāmcēlies, kad kaps, kurā viņš gulējis, tika atrasts tukšs. Matejs raksta: "Sievietēm aizejot, sargi devās uz pilsētu paziņot virspriesteriem, kas noticis. Un virspriesteri, sanākuši kopā ar vecajiem, nosprieda dot kareivjiem daudz naudas un viņiem teica: "Sakiet, ka viņa mācekļi atnāca naktī, kad gulējāt, un viņu izzaga. Ja tas nāks ausīs pārvaldniekam, mēs to pārliecināsim un jūs pasargāsim no nepatīkšanām." Kareivji paņēma naudu un darīja, kā bija mācīti. Un šis stāsts ir izplatīts jūdu vidū līdz pat šai dienai."

Lūk, gana labs piemērs, kā tiek veidotas viltus ziņas, ka šī nodarbe ir ļoti sena. Var arī atsaukties uz Raini, kurš savulaik rakstījis: "Patiesība ir ļaudīm

grūtāk saprotama nekā nepatiesība, jo patiesība ir organiska un dabiska un kā tāda meklējama un izlobāma. Nepatiesība turpretī ir mākslīgi taisīta un zināmajam gadījumam un zināmai saprašanas spējai taisni piemērota."

Jā, vienmēr būs divi pretpoli – patiesība un nepatiesība, un vienmēr būs jautājums, kurš kur. Cīņa pret viltus ziņām pieņemta visos līmeņos. Eiropas Komisija jēdziena "viltus ziņas" vietā aicina lietot "dezinformācija", tas ir, nepatiesa, neprecīza vai maldinoša informācija, kas izveidota, pasniegta un virzīta ar mērķi tīši izraisīt kaitējumu sabiedrībai vai radīt peļņu.

Esam piekērušies jēdzienam "viltus ziņas", taču tās dažkārt nemaz nav "viltus" un bieži nav ziņas, bet aptver veselu loku veidu, kā manipulēt ar medijiem un ziņām. Dažreiz dezinformācijas mērķis ir nevis mainīt domas, bet radīt sajūtu, ka ne uz ko nevar palūties.

Var citēt Prāgas Starptautisko attiecību institūta vecākā pētnieka Marka Galeoti teikto diskusiju ciklā par Latvijas drošības izaicinājumiem, jautājumā, ko hibrīdkara apstākļos iespējams panākt ar sagrozītu informāciju? M. Galeoti norāda uz trīs iespējamiem efektiem: ja šai informācijai jau tic, tā rosina rīkoties; ja tā nespēj pārliecināt, ar to var censties mainīt publiskajā telpā valdošo naratīvu uz sev ērtāku; ja tai netic, var mēģināt pārliecināt, ka nekam nevar ticēt. Viltus ziņas ir visefektīvākās, ja sasauca ar cilvēku iekšējo neapmierinātību. □

Visu nosaka ALGORITMS

Šobrīd "Covid-19" sakarā aktuāls ir apzīmējums – palikt burbulī -, bet to var attiecināt arī uz internetu, īpaši sociālo tīklu, informācijas apjomu. Katrs taču būs fiksējis, ka tad, ja sāk meklēt konkrētu informāciju, tūmeklis tieši to arvien vairāk arī iespēlē. Rezultātā nonākam "burbulī", kurā ir tikai tāda informācija, kas atbilst tam un apstiprina to, ko esam meklējuši, lasījuši. Šādi "burbuļi" rada pamatu sabiedrības sašķeltībai.

Cēsu digitālā centra vadītājs Aleksandrs Ļubinskis norāda, ka šajā gadsimtā ar to jāsadzīvo: "Ja par kādu tēmu interesēties feisbukā, šis portāls tev turpmāk piedāvās tieši šīs tēmas aktualitātes. Svarīgi saprast, pat ja informāciju meklē citā logā, citā portālā, feisboks vai gūgle to fiksē un mākslīgais intelekts piedāvā līdzīga satura informāciju. Domāju, katrs par to pārliecinājies.

Mērķis kopumā labs, ja interesēties par kādu tēmu, tātad tev tā svarīga un tiek arī piedāvāta. Bet rezultāts var būt arī tāds, ka

cilvēks nonāk burbulī, kurā valda tikai viena veida informācija, un tā var būt arī viltus informācija."

Protams, dators dod iespēju pieslēgties privātajai sesijai, kas neko neatceras, bet jautājums, cik daudzi interesējas par šādām iespējām, jo vairums sabiedrības vēl, šķiet, nav izpratusi interneta programmu algoritmus. Bet svarīgi to saprast un izdarīt secinājumus. Ja tev piedāvā lētus matračus, tos nepiedāvā visiem lietotājiem, bet tikai tev, jo esi meklējis šo informāciju. Ja meklēji par 5 G kaitīgumu, tev šāda informācija arī nāks līdz brīdim, kamēr sāksi interesēties par ko citu.

Šis stāsts ir laba atbilde tiem, kuri domā, ka Bils Geitss grib pasauli *nočipot* ar jauno vakcīnu. Patiesībā ikviens mobilā tālrunā lietotājs jau sen ir *nočipots*, par viņu uzkrāts daudz informācijas, tikai jautājums, vai to dara *google*, *apple* vai cita sistēma. Kā norāda A. Ļubinskis, jāsaprot, ka šajā gadsimtā privātums ir visai stiepts jēdziens. □

Pārbaudīt un vēlreiz pārbaudīt

Viltus ziņas un dezinformācija informācijas telpu aizņem aizvien vairāk, to atklāšanai, patiesības skaidrošanai jāiesaistās arvien lielākiem un plašākiem spēkiem, arī reģionālajiem medijiem.

Baltijas Mediju izcilības centrs reģionālajiem medijiem rīko semināru ciklu "Dezinformācijas un maldināšanas riski tiešsaistē". Par šādu mācību nepieciešamību un viltus ziņām kopumā saruna ar Baltijas Mediju izcilības centra izpilddirektori Guntu Slogu.

- Kāda ir reģionālo mediju nozīme viltus ziņu atmakošanā?

- Liela, jo zinām, ka tieši reģionos vietējā prese cilvēkiem ir uzticamākais informācijas avots. Ne tikai uzticamākais, bet arī tuvākais. Ikdienā tūri cilvēciskās attiecībās mēs taču arī vairāk ticam tuvakajiem, nevis svešiem cilvēkiem. Tāpēc, ja kādu viltus ziņu, kādu neskaidrību izskaidro vietējais medijs, tam ir daudz lielāka nozīme, un šiem medijiem tas jādara. Ja cilvēkiem vietējais laikraksts, portāls varbūt ir vienīgais informācijas gūšanas avots, šī loma kļūst vēl nozīmīgāka. Jo īpaši tāpēc, ka dezinformācija bieži vien tiek lokalizēta, tātad vietējiem medijiem svarīgi to konstatēt iespējami ātrāk.

- Laikam vērts būt uzmanīgiem arī pret vietējām kopienām feisbuka portālā, jo arī caur to var sākties nepatiesas informācijas nopludināšana, ietekmēšana.

- Jā, feisbukam ir labās puses, bet ir arī sliktās, tostarp caur to var ļoti ietekmēt domāšanu, uzskatus. Tas notiek arvien rafinētāk, bieži cilvēks to pat nepamanā.

Savā būtībā cilvēks ir skeptisks, tas, no vienas puses, ir labi, jo šī skepse liek uzdot jautājumus. Diemžēl arvien vairāk manāmi tīši vai netīši mēģinājumi šos skeptiskos prātus ar feisbuka palīdzību *sadulķot*. Skeptiķus var viegli uzrunāt tie, kuri grib destabilizēt situāciju. Ja cilvēks ir skeptisks pret kaut ko, viņš, visticamāk, noslieksies par labu informācijai, kas paudis tādu pašu skepsi, ignoranci, līdz ar to viegli izplatīt dažādas puspatiesības. "Covid-19" tam ir lielisks piemērs, sākot ar klasisko variantu: "Vai esat saticis kādu, kas slimo ar "Covid-19"? Nē? Tātad šīs slimības nav!" Tas gan zaudē aktualitāti, jo nu jau katrā paziņu lokā būs kāds vīrusa skartais, bet aktivizējušies vakcīnu pretinieki, kuri izvirza sazvērestības teorijas. Zināmākās -Bils Geitss tādējādi grib visus cilvēkus *sacīpot*, vai - vīrusu izdomājuši vakcīnu izstrādātāji. Tas ir lielisks veids, kā pavilkt cilvēku līdzī sazvērestības teorijām, tāpēc īpaši svarīgi, lai mediji objektīvi atspoguļo šos notikumus.

- Tas nozīmē, ka reģionālajiem medijiem aktīvāk jāseko arī valsts, pasaules notikumiem, ar ko saistās šis viltus ziņas, lai atmastotu arī tās?

- Domāju, obligāti par to jāraksta. Jā, reģionālo mediju uzdevums ir, pirmkārt, ziņot par notikumiem uz vietām, par notiekošo vai nenotiekošo pašvaldībās, bet vajadzētu paraudzīties arī plašāk, jo neesam atrauti no pasaules notikumiem, tie skar mūs katru. Jābūt kādam, kas to skaidro, jo ne vienmēr cilvēki ieklausās lielajos medijos.

KĀ ATPAZĪT VILTUS ZIŅĀS

Tīmeklī rodamas daudzas pamācības, kā atpazīt viltus ziņas, šoreiz daži vienkārši soļi, ko piedāvā Eiropas Parlaments, kas pēdējos gados pastiprināti vērsas pret dezinformāciju.

Pārbaudiet saturu! Vai fakti nav sagrozīti, vai skaitļi precīzi? Dažkārt cilvēks skatās savā feisbuka profilā, pamanījis kādu sensacionālu ziņu, neiedziļinoties to pārpublicē tālāk. Vienmēr vajadzētu pārliecināties, vai tāda informācija lasāma arī citos – uzticamos – medijos.

Pārbaudiet informācijas izplatītāju! Vai jums tas zināms? Vai vietnes adrese neizskatās dīvaina, vai nav aizdomīgs domēna nosaukums, kas atgādina citus populārus medijus? Ļoti bieži sastopamas viltus mājaslapas, kuru nosaukumi atgādina labi pazīstamus zīmolus.

Pārbaudiet autoru! Vai tā ir reāla persona? Pazīstama žurnālista agrāk publicētie darbi vienmēr būs atrodami. Ja autora vārds netiek norādīts, visticamāk, tā ir viltus informācija.

Pārbaudiet avotus! Vai autors izmanto uzticamus avotus, vai minētie eksperti ir reālas personas? Ja vēstījumā izmantoti anonīmi avoti vai uz tiem vispār nav atsauces, visticamāk, tā ir viltus ziņa. Svarīgi saprast, vai informāciju sniedz uzticams medijs – vai tam norādīta redakcija, raksta vai sižeta autori.

Visbiežāk viltus mājaslapām nav iespējams atrast nedz kontaktus, nedz telefonu, labākajā gadījumā – vien e-pasta adresi. Pārbaudiet attēlus! Attēli spēcīgi ietekmē cilvēkus, un ar tiem viegli manipulēt. Interneta meklētāji var palīdzēt noskaidrot, vai attēls jau iepriekš nav ticis izmantots citā kontekstā.

Pirms dalīties, padomājiet! Ziņa var būt reāla vai vecu notikumu sagrozījums. Virsraksts var būt īpaši izvēlēts, lai izraisītu spēcīgas emocijas. Pie tādiem pieskaitāmi tik labi zināmie -Tu neticēsi, kas notika tālāk - ... un tamlīdzīgi. Ja notikums ir reāls, par to ziņos lielākie plašsaziņas līdzekļi. Kā ar pašu aizspriedumiem?

- Kāda ir drošākā recepte, lai neuzķertos uz viltus ziņām?

- Pārbaudīt un vēlreiz pārbaudīt! Pat ja atsauce ir uz it kā autoritatīvu avotu. Teiksim, tā paša "Covid-19" noliedzēju sakarā internetā bija atsauce uz kādu vēstuli, ko it kā parakstījuši neskaitāmi Beļģijas mediķi. Šo vēstuli publicēja mediji, tā tika *šērota* internetā, sociālajos tīklos, bet, kad sāka pētīt, izrādījās, ka no vēstules parakstītājiem vien daži ir mediķi.

Internets taču dod tik plašas iespējas visu pamatīgi pārbaudīt. Protams, cilvēkiem ne vienmēr ir laiks meklēt, iespējams, arī valodas barjera traucē noskaidrot patiesību, bet tas nav arguments ļauties dezinformācijai. Jāņem vērā, ka viltus ziņu jeb dezinformācijas izplatītāji visu cenšas pasniegt iespējami ticamāk, atsaucoties uz zināmiem cilvēkiem, autoritātēm, bet to ir visvieglāk pārbaudīt, vai konkrētā persona to tiešām teikusi, vai no viņa teiktā izrauts viens teikums un pielāgots viltus ziņu izplatītāju vajadzībām. Bet, izlasot visu sacīto, kļūtu skaidrs, ka šis teikums izrauts no konteksta.

Taču apkārt tik daudz informācijas, jaunumu, problēmu, cilvēks vairs nespēj pieslēgties patiesības noskaidrošanai, tāpēc vajadzīgi mediji, kas to atmako.

"Covid-19" sakarā bieži nākas saskarties arī ar "viena tante teica" principu, proti, ka kādam ir zināms, ka kaut kas tiek nepatiesi, speciāli pierakstīts, kādam atsūtīts analīžu rezultāts, kaut nav tās veicis, bet, tiklīdz saki - iedod to cilvēku, kurš to teica, mēs uzrakstīsim -, seko atrunas, un līdz informācijas avotam tā arī tikt neizdodas.

- Laikam jāpieņem, ka viltus ziņu, nepatiesu ziņu, dezinformācijas apjoms tikai augs?

- Diemžēl tā ir, tas ies tikai vairumā. Redzam, ka feisboks un tviteris mēģina ierobežot viltus ziņas, atzīmējot, ka konkrētā informācija neatbilst patiesībai. Tviteris pat daudziem Donalda Trampa ierakstiem liek klāt atzīmi, ka ziņa ir melīga, bet sazvērestību teoriju piekritēji cenšas meklēt citas platformas, kur tāda kontrole nenotiek. Šobrīd tas atgādina cīņu ar daudzgalvainu pūķi, kuram, nocērtot vienu galvu, trīs izaug vietā. □

Lappusi sagatavojis
JĀNIS GABRĀNS

Projektu finansē
Mediju atbalsta fonds
no Latvijas valsts
budžeta līdzekļiem

MAF
Mediju atbalsta fonds